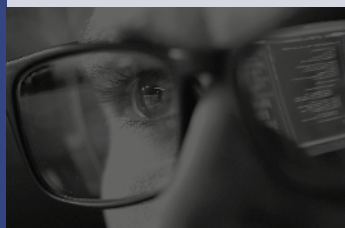

PÕHIÕIGUSTE ARUANNE – 2023

2022. aastal tehti põhiõiguste kaitses edusamme, kuid oli ka tagasilööke. *Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (FRA) 2023. aasta põhiõiguste aruandes* antakse ülevaade valdkonna peamistest arengusuundadest, tuues esile saavutused ja endiselt probleemsetena püsivad valdkonnad. Väljaandes esitatakse FRA arvamused peamistes teemavaldkondades toimunud arengu kohta ja neid arvamusi toetavate tõendite kokkuvõte. Selles antakse kokkuvõtlik, ent informatiivne ülevaade põhiõiguste valdkonna peamistest probleemidest ELis ja liikmesriikides.

EUROOPA PÕHIÕIGUSTE AMETI ARVAMUSED

1 [FOOKUS]

Ukraina sõja mõju
ELi põhiõigustele

4

Harta juurutamine ja kasutamine
riikide tasandil

7

Võrdsus ja
diskrimineerimiskeeld

10

Rassism, ksenofoobia
ja seonduv sallimatus

13

Romade võrdõiguslikkus ja
kaasamine

17

Varjupaiga-, viisa- ja
rändeküsimused, piirid ja
integratsioon

19

Infoühiskond, privaatsus ja
andmekaitse

22

Lapse õigused

25

Õiguskaitses kättesaadavus:
ohvrite õigused ja kohtute
sõltumatus

27

Puuetega inimeste õiguste
konventsiooni rakendamise
edusammud

Käsikiri koostatud aprillis 2023.

Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet ega ükski Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti nimel tegutsev isik ei vastuta allpool esitatud teabe kasutamise eest.

Luxembourg: Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, 2023

Print	ISBN 978-92-9489-047-4	ISSN 2467-2432	doi:10.2811/524314	TK-AM-23-001-ET-C
PDF	ISBN 978-92-9489-071-9	ISSN 2467-2661	doi:10.2811/209357	TK-AM-23-001-ET-N

© Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, 2023

Reprodutseerimine on lubatud allikale viitamisel.

Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti autoriõigusega hõlmamata fotode või muu materjali kasutamiseks ja taasesitamiseks tuleb küsida luba otse autoriõiguse valdaja käest.

Fotode autoriõigused:

Kaas: Insta_photos/iStock; Gorodenkoff/iStock; Louis Gouliamaki/AFP via Getty Images

Lk 1: © Louis Gouliamaki/AFP via Getty Images

Lk 2: © Katya Moskalyuk/Global Images Ukraine via Getty Images

Lk 3: © Hatim Kaghat/BELGA MAG/AFP via Getty Images

Lk 4: © European Communities

Lk 4: © Monkey Business/Adobe Stock

Lk 6: © Hunterframe/Adobe Stock

Lk 7: © Maskot/Getty RF

Lk 9: © Valentinrussanov/iStock

Lk 10: © CarlosBarquero/Adobe Stock

Lk 11: © Attila Kisbenedek/AFP via Getty Images

Lk 12: © Markus Scholz/picture alliance via Getty Images

Lk 13: © Serhii Hudak/Ukrinform/Future Publishing via Getty Images

Lk 15: © Attila Kisbenedek/AFP via Getty Images

Lk 16: © El Medina/AFP via Getty Images

Lk 17: © Eric Lalmand/BELGA MAG/AFP via Getty Images

Lk 18: © Jens Büttner/picture alliance via Getty Images

Lk 19: © Gorodenkoff/iStock

Lk 20: © DC Studio/Adobe Stock

Lk 21: © Peter Cade/Getty RF

Lk 22: © Dominika Zarzycka/SOPA Images/LightRocket via Getty Images

Lk 23: © Javier Fergo/picture alliance via Getty Images

Lk 24: © Stock Rocket/Adobe Stock

Lk 25: © Jan Woitas/picture alliance via Getty Images

Lk 26: © Uli Deck/picture alliance via Getty Images

Lk 27: © Halfpoint/iStock

Lk 28: © insta_photos/iStock

1 [FOOKUS]

UKRAINA SÕJA MÕJU ELI PÕHIÕIGUSTELE

Venemaa provotseerimata agressioonisõda Ukraina vastu on toonud kaasa liidusisese ja -välise massilise sundränne. Euroopasse on saabunud ligi 8 miljonit Ukrainast põgenevat inimest. Neist ligi 4 miljonit on saanud ELis ajutise kaitse. See sundränne on vallandanud valitsuste, kohalike omavalitsuste ja kogu ühiskonna tohutu toetuse ja solidaarsuse laine.

EL aktiveeris ajutise kaitse direktiivi esimest korda pärast selle vastuvõtmist 2001. aastal. Massilise sissevoolu ja tagasipöördumise võimatuse olukorras annab see sõja tõttu ümberasustatud isikutele õiguse seaduslikule riigis viibimisele ning juurdepääsu tööle, eluasemele, sotsiaalabile, haridusele ja tervishoiule. Et valdav enamik Ukrainast saabunud põgenikest on naised – kellest paljud hoolitsevad laste ja/või eakate eest –, peab konkreetsete teenuste kättesaadavuse tagamine olema sootundlik ja sihipärane. Teenused peavad hõlmama ka toetust neile, kes on kogenud seksuaalset vägivalda ja ärakasutamist.

Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (FRA) algatas hulga tegevusi, et teha kindlaks probleemid ja pakkuda lahendusi kõigis aspektides, mis on hõlmatud ajutise kaitse direktiiviga ning inimkaubandust, vaenukuritegusid ja kuriteoohvrite õigusi käsitlevate ELi õigusaktidega, mis kõik kohalduvad ajutise kaitse saajatele.

Ajutise kaitse saajatel, kellest enamik on naised ja lapsed, peab olema juurdepääs sobivale eluasemele või vajaduse korral vahendid selle soetamiseks, nagu on sätestatud ajutise kaitse direktiivi artiklis 13. Lisaks kaitseb ELi põhiõiguste harta (edaspidi „harta“) eluasemetoetuse õigust, et tagada rahuldav elu neile, kellel puuduvad piisavad elatusvahendid (artikkel 34).

Mitmes liikmesriigis on aga endiselt takistusi sobiva ja turvalise majutuse pakkumisel. Eelkõige on raskusi pikaajaliste kokkulepete sõlmimisel, eluasemetoetuse kättesaadavuse tagamisel ja eramajutuse pakkujate süstemaatilisel kontrollimisel. FRA 2022. aasta uuringu „Fleeing Ukraine“ („Põgenemine Ukrainast“) tulemused kinnitavad seda: uuringu ajal viibis kümnest vastanust kuus erakorteris või -majas. Probleemidena nimetati privaatsuse puudumist (märkis 36% vastanutest) ja lastele õppimiseks vaigse/eraldi ruumi puudumist (märkis 23% vastanutest). Lisaks pidi üle poole vastajatest oma majutuse eest kas täielikult või osaliselt maksma.

FRA ARVAMUS 1.1

Võttes arvesse Venemaa sissetungi eest Ukrainast põgenevate ümberasustatud inimeste erivajadusi, peaksid ELi liikmesriigid võimalusel seadma prioriteediks sobiva ja pikaajalise majutuse pakkumise. ELi liikmesriigid peaksid kontrollima, kas eramajutus on eelkõige naiste ja laste jaoks taskukohane, turvaline ja sobiv. Eluaset pakkuvad isikud peaksid saama mingit liiki rahalist või muud hüvitist.

Ukraina põgenikele suunatud edukad eluase-melahendused peaksid olema aluseks ka pikaajalistele strateegiatele, mille eesmärk on leevendada üldisemalt varjupaigataotlejate eluasemepuudust paljudes ELi liikmesriikides. Suunised ja toetus, mida pakuvad asjaomased ELi ametid, näiteks FRA ja Euroopa Liidu Varjupaigaamet (EUAA), aitavad rakendada selliseid meetmeid põhiõigusi austaval viisil.

FRA ARVAMUS 1.2

Liikmesriigid peaksid abistama ajutise kaitse saajaid registreeritud tööandjate juures töö leidmisel nende kvalifikatsiooni ja oskuste alusel. Selleks võiks veelgi edendada ELi talendireservi katseprojekti, mille lõi Euroopa Tööjõuameti (ELA) juhendamisel Euroopa tööturuasutuste koostöövõrgustik (EURES). See katseprojekt hõlbustab ajutise kaitse saajate oskuste sobitamist registreeritud tööandjate vajadustega. Et kaitsta ümberasustatud inimesi tööl ärakasutamise eest, peaksid Euroopa Tööjõuamet ja liikmesriikide tööinspeksioonid tõhustama ja intensiivistama omavahelist koostööd, sealhulgas ühiste kontrollide kaudu suure riskiga sektorites. Lisaks töötingimustega seotud seire- ja jõustamismeetmetele tuleks rakendada tööinspeksioone, et parandada teabe jagamise ja teadlikkuse suurendamise võimalusi.

FRA ARVAMUS 1.3

ELi liikmesriigid peaksid suurendama jõupingutusi, et tagada Ukrainast põgenenud laste võimalikult varajane integreerimine tavakoolidesse ja lastehoiuasutustesse, võttes nõuetekohaselt arvesse nende keelt ja kultuuri. Erilist tähelepanu tuleks pöörata puuetega lastele, eelkõige neile, kes elavad institutsioonides, et tagada nende erivajadustele vastav ligipääsetavus ja lisatoetus. Selline integratsioon hõlbustaks laste sotsialiseerumist ja muudaks nende igapäevaelu normaalsemaks. Riiklike ja ELi vahendeid tuleks kasutada keelekursuste korraldamiseks, töötajate arvu suurendamiseks ning lastehoiu ja koolide suutlikkuse suurendamiseks.

Ajutise kaitse direktiivi artikli 12 kohaselt tuleb liikmesriikides kehtivat üldist õigust, mis kehtib töötasu, töötajate või füüsilisest isikust ettevõtjate sotsiaalkindlustussüsteemidele juurdepääsu ning muude töötingimuste valdkonnas, kohaldada ka ajutise kaitse saajatele. Harta artiklitega 1 ja 31 tagatakse inimväärikuse ning heade ja õiglaste töötingimuste põhiõigused.

Kaks kolmandikku vähemalt 16-aastastest FRA 2022. aasta uuringule „Fleeing Ukraine“ vastanutest ei teinud aga uuringu ajal tasustatud tööd. Kolm kümnest vastanust, kes tegid tasustatavat tööd, olid kogunud töökohal mingit laadi ärakasutamist. FRA varasemates uuringutes on leitud, et nende rikkumiste eest ei karistata alati piisavalt ning et tööandjatele kohaldatavate karistuste direktiiv kaitseb töösuhtega seotud ranga ärakasutamise eest ainult ebaseaduslike rändajaid.

Ajutise kaitse direktiivi artikli 14 kohaselt on ELi liikmesriigid kohustatud tagama ajutist kaitset saavatele lastele juurdepääsu haridusele samadel tingimustel kui oma kodanikele. Ukrainast põgenenud laste kooliskäimine on endiselt madalal tasemel, sest koolides napib vabu kohti või töötajaid või esineb keelebarjääre.

Nagu näitavad FRA 2022. aasta uuringu „Fleeing Ukraine“ tulemused, osalevad peaaegu kaks kolmandikku Ukrainast põgenenud lastest Ukraina ametiasutuste pakutavas veebiõppes. Üle veerandi 12–15-aastastest märkis koolis mittekäimise peamise põhjusena stabiilse elukoha puudumist ja viiendik märkis, et neid ei võetud kooli vastu.

FRA 2022. aasta uuring „Fleeing Ukraine“ kinnitas, et lastehoiuasutuste puudumine on oluline takistus ka tööhõivele juurdepääsu saamisel, eelkõige naiste jaoks, kes moodustavad Ukrainast ümberasustatud täiskasvanutest enamiku.

Enamik 4 miljonist inimesest, kes põgenesid Venemaa agressioonisõja eest Ukrainas ja registreerisid end aasta lõpuks ELis ajutise kaitse või sarnaste riiklike kaitseüsteemide raames, on naised, kellest paljud hoolitsevad laste ja/või eakate eest. Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti 2022. aasta uuringu „Fleeing Ukraine“ tulemuste kohaselt on tööturule juurdepääsul vastuvõtva riigi keele ebapiisava tundmise kõrval üks põhitakistusi ka hoolduskohustus. Seda soolist perspektiivi ja ümberasustatud naiste erivajadusi on ELi liikmesriikide meetmed ebajärjekindlalt arvesse võtnud.

Kogu ELis tuvastati ka seksuaalse ärakasutamise riske, teatati mitmetest juhtumitest ja uuriti neid. ELi põhiõiguste harta artiklitega 20 (võrdsus seaduse ees) ja 21 (diskrimineerimiskeeld) nõutakse liikmesriikide ametiasutustelt täiendavaid jõupingutusi ja positiivseid sihipäraseid meetmeid, et tagada kõigile sõja eest põgenevatele ümberasustatud isikutele ulatuslik võrdne juurdepääs kõigile ajutise kaitse direktiiviga pakutavatele õigustele ja teenustele.

Ajutise kaitse direktiivi artikli 17 kohaselt ei takista Ukraina sõja eest põgenevate isikute ajutise kaitse kava aktiveerimine neid inimesi kasutamast õigust varjupaika taotleda. Ligikaudu kolmandik FRA 2022. aasta uuringus „Fleeing Ukraine“ osalenutest on esitanud varjupaigataotluse. Siiski on varjupaika taotlevate inimeste osakaal ELi liikmesriikides erinev.

Inimesed võivad põgeneda konfliktide ja vägivalda eest teatud tingimuste ja tunnusjoonte alusel, mis kvalifitseerivad nad ELi varjupaigaküsimusi käsitleva liidu õigustiku alusel pagulasteks või muu rahvusvahelise kaitse saajateks. Nii direktiivi põhjenduses 12 kui ka artikli 3 lõikes 5 kinnitatakse, et ajutise kaitse andmine ei mõjuta liikmesriikide õigust anda soodsamaid kaitse seisundeid.

Pikaleveninud sõda ja sellest tulenev turvalise naasmise võimatus isegi sõja lõppedes nõuavad, et liikmesriigid rakendaksid püsivaid lahendusi ümberasustatud inimeste kaitsmiseks pärast pikendatud ajutise kaitse lõppemist. Kui selliseid lahendusi ei rakendata, esineb oht, et ümberasustatud inimesed satuvad ebakindlasse olukorda ja neil puuduvad vastuvõtvast liikmesriigis kestlikud integratsioonivõimalused.

FRA ARVAMUS 1.4

Kuivõrd valdav enamik Venemaa rünnakute tõttu Ukrainast põgenevatest inimestest on naised, kellest paljudel on kohustus hoolitseda laste ja/või eakate eest, peab konkreetsete teenuste kättesaadavuse tagamine olema sootundlik ja sihipärane. Teenused peavad hõlmama ka toetust neile, kes on kogenud seksuaalset vägivalda ja ärakasutamist. Kuigi ajutise kaitse direktiiv on sooneutraalne, ei tohiks ELi liikmesriigid kohaldada soopimedalt selle sätteid, mis käsitlevad juurdepääsu majutus-, töö-, haridus-, tervishoiu- ja sotsiaalhoolekandeteenustele. Liikmesriigid peaksid kaaluma ka asjaomaste ELi asutuste, näiteks Euroopa Soolise Võrdõiguslikkuse Instituudi (EIGE) ja FRA toetuse taotlemist.

FRA ARVAMUS 1.5

Liikmesriigid peaksid tagama, et pärast ELi ajutise kaitse kava lõppemist võetaks kasutusele asjakohased kestlikud seaduslikud lahendused, mis tagavad sujuva ülemineku ajutise kaitse seisundilt muule ELi või liikmesriigi õigusel põhinevale kaitse seisundile. Nende püsiva kaitse seisundite, sealhulgas isikurühmade põhiseisundi määramist ja pikaajalise elamisloa saamise kanaleid peaksid toetama ka ELi rahalised toetuskavad, et leevendada Ukrainast ümberasustatud isikute vastuvõtvast ühiskonda integreerimise pikaajalist kulu.

2

HARTA JUURUTAMINE JA KASUTAMINE RIIKIDE TASANDIL

ELi põhiõiguste harta strateegia 2020–2030 ja sellega seotud nõukogu 2021. aasta järeldused on jätkuvalt peamised dokumendid, millest juhindutakse nii ELi kui ka liikmesriikide tasandil asjakohaste meetmete võtmisel. Liikmesriikide tasandil viidati kohtumenetlustes jätkuvalt hartale; seda tehti vahel ka seadusandlikes menetlustes. Muul juhul jääb harta kasutamine siiski piiratuks.

Hartaga seotud poliitika näiteid riiklikes, piirkondlikes ja kohalikes ametiasutustes on endiselt raske leida. ELi vahendite kasutamine on erand. Ühissätete määrukses on harta järgimise kohustus väga selgelt sätestatud. Veel üks silmapaistev harta element riiklikul tasandil on hiljuti loodud harta koordineerimiskeskused riiklikes haldusasutustes.

Valitud liikmesriikide inimõigustega tegelevad asutused jagasid seadusandlikes, haldus- või kohtumenetlustes harta kohta eksperditeadmisi. Riiklikel inimõiguste institutsioonidel ja kodanikuühiskonnal puudub siiski veel suutlikkus või teadlikkus, et hartat oma töös aktiivsemalt kasutada. Tundub, et üha enam tunnustatakse vajadust jätkuva harta-teemalise õiguskoolituse järele, mida rahastab Euroopa Komisjon.

Harta kehtib föderaalsetel, piirkondlikul ja kohalikul tasandil. ELi põhiõiguste harta strateegias 2020–2030 rõhutatakse harta kohaldamise edendamist kõigil tasanditel. Selle taustal näib liikmesriikidel siiski puuduvat struktureeritud osalemine harta strateegia rakendamisel, näiteks selgete sihtväärtuste, vahe-eesmärkide ja tähtaegade määratlemine.

Häid näiteid harta korrapärasest kasutamisest riiklikul, piirkondlikul ja kohalikul tasandil on vähe. Need on seotud peamiselt ELi vahendite kasutamise järelevalvega. Näib, et täitevvõimu kõigil tasanditel puudub süvalaiendatud tegevus, mida nõutakse nõukogu 2021. aasta järeldustes harta kohaldamise tugevdamise kohta.

Samades järeldustes märgitakse, et harta koodinatsioonikeskusi võiks kasutada selleks, et edendada ja koordineerida suutlikkuse suurendamist, teabevahetust ja teadlikkuse tugevdamist harta kohta. 2022. aasta lõpuks olid juba 24 liikmesriiki loonud harta koodinatsioonikeskused. Ainult Iirimaa, Malta ja Sloveenia tegevus oli pooleli. Siiski tuleb edasi arendada nende teadmiste jagamise potentsiaali ja koordineerivat rolli.

Tõendid näitavad, et positiivsem on olukord koolituse valdkonnas, kus õigusvaldkonna töötajatele pakutakse üha enam hartaga seotud koolitust. Samas paistab, et sarnane avalike teenistujate koolitus on kättesaadav väga vähestes liikmesriikides.

Olukord on veelgi halvem piirkondlikul ja kohalikul tasandil. Harta on seal võrdset kohaldatav, kuid hartat käsitlev koolitus näib puuduvat. Põhiõigustele näivad erilist tähelepanu pöörvad vaid vähesed omavalitsused, nagu märkis FRA näiteks aruandes „Human rights cities in the EU: A framework for reinforcing rights locally“ („ELi inimõiguste linnad – raamistik õiguste tugevdamiseks kohalikul tasandil“)

Ühissätete määrus sisaldab nii horisontaalseid eeltingimusi (artikli 9 lõige 1) kui ka temaatilisi eeltingimusi (artikli 15 lõige 1), näiteks puuetega seonduva ja romade kaasamise kohta. Selle määruse (artikkel 8) kohaselt peavad liikmesriigid korraldama ja rakendama ulatuslikku partnerlust asjaomaste ELi fondide kasutamiseks, tuginedes mitmetasandilisele valitsemisele ning tagades sotsiaalse kaasatuse, põhiõiguste, puuetega inimeste õiguste, soolise võrdõiguslikkuse ja mittediskrimineerimise edendamise eest vastutavate valitsusväliste organisatsioonide ja organite kaasamise. Liikmesriigid peaksid võtma meetmeid tagamaks, et ELi vahendite kavandamine, rakendamine, järelevalve ja läbivaatamine toimuks tihedas koostöös kodanikuühiskonna ja kõigi teiste asjaomaste sidusrühmadega, sealhulgas piirkondlikul ja kohalikul tasandil.

Vaid mõned liikmesriigid hakkasid 2022. aastal võtma meetmeid ühissätete määruse jõustamiseks kooskõlas hartaga. Need meetmed ulatuvad suuniste vastuvõtmisest, milles selgitatakse hartast tulenevaid kohustusi ELi vahendite rakendamisel, kuni konkreetsemate meetmeteni, nt järelevalvekomiteede ja kaebuste esitamise mehhanismide loomine. Riiklike inimõigustega tegelevate asutuste ja kodanikuühiskonna roll sellistes komiteedes on liikmesriigiti erinev, alates aktiivsest rollist kõigi projektide hartaga seotud eelkontrollis ja nõuandvast rollist kaebuste menetlemisel kuni rolli puudumiseni.

Kahjuks on seni ainult üks liikmesriik võtnud ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni selgesõnaliselt oma vastavusjärelevalve protsessis arvesse, kuigi see konventsioon on siduv kõigile ELi liikmesriikidele ja ELile endale. Samuti näib, et sellega ei järgita harta artiklis 26 sätestatud puuetega inimeste integreerimise põhimõtet.

FRA ARVAMUS 2.1

Liikmesriigid peaksid tõhustama harta edendamist ja selle tundmist kõikidel riikliku halduse tasanditel, kohtusüsteemis ja õiguskaitses. See võiks hõlmata teadmiste jagamist harta koodinatsioonikeskuse kaudu ja koolitusi õiguspraktikutele, kes kohaldavad ELi õigust riiklikul, piirkondlikul ja kohalikul tasandil. Liikmesriigid, kes ei ole veel harta koodinatsioonikeskust loonud, peaksid seda tegema ja ennetavalt julgustama kättesaadavate harta-alaste ressursside, koolitusvahendite ja materjalide kasutamist suutlikkuse suurendamise ja teadmiste jagamise eesmärgil.

Omaavalitsusi kutsutakse üles muutuma „inimõiguste linnadeks“ ja integreerima harta oma tegevusse. Neid kutsutakse üles kasutama FRA raamistikku õiguste tugevdamiseks kohalikul tasandil, mis hõlmab vahendeid inimõiguste standardite, sealhulgas harta integreerimiseks.

ELi institutsioonid peaksid tegema lisajõupingutusi harta edendamiseks riiklikul ja piirkondlikul tasandil, eraldades sihtotstarbelist rahastust liikmesriikidele, kohalikele ja piirkondlikele omavalitsustele ja teadmiste levitajatele ning kogudes ja jagades suutlikkuse suurendamise parimaid tavasid.

FRA ARVAMUS 2.2

Selleks et tagada harta täielik järgimine liidu rahaliste vahendite rakendamisel, peaksid liikmesriigid looma seirekomisjonid, mis on piisavalt kaasavad. Komisjonidesse tuleks kaasata põhiõiguste valdkonnas tegutsevad avaliku sektori asutused, näiteks riiklikud inimõigusasutused ja kodanikuühiskonna organisatsioonid, ning neil peaks olema vähemalt ametlik nõuandev roll. Liikmesriikide pädevad asutused peaksid aru andma nende arvamuste nõuetekohasest arvessevõtmisest.

Et tagada inimõigustega tegelevate riiklike asutuste ja kodanikuühiskonna tõhus osalemine järelevalveprotsessis, peaksid liikmesriigid andma neile piisava rahastuse ja asjakohase koolituse.

Kooskõlas ühissätete määrusega peaksid liikmesriigid tagama, et nende seirekomisjonid kaaluvad lisaks põhiõiguste harta järgimisele ka ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni järgimist, nagu on ette nähtud ühissätete määruses.

FRA ARVAMUS 2.3

ELi institutsioonid ja liikmesriigid peaksid ELi põhiõiguste harta ja õigusriigi põhimõtete kohaldamise tugevdamiseks võetavate meetmete raames tugevdama kõiki asjaomaseid osalejaid riiklikes inimõiguste süsteemides. See hõlmab kodanikuühiskonna tegutsemisruumi korrapäraselt jälgimist, kodanikuühiskonna osalejate ja teiste inimõiguste kaitsjate tihedat kaasamist, tuginedes FRA kogutud andmetele.

Liikmesriigid peaksid võtma meetmeid, et tagada nõuetekohased uurimised ja sanktsioonid nende suhtes, kes inimõiguste kaitsjaid ründavad, ahistavad või ähvardavad.

Liikmesriigid ja EL peaksid jätkama kodanikuühiskonna tegevusvõimekuse rahastamist, mis hõlmab konkreetset harta-teemalist koolitust. Liikmesriike kutsutakse üles kasutama ka kodanike, võrdõiguslikkuse, õiguste ja väärtuste programmi, et rahastada hartaga seotud koolitust ning kasutada olemasolevaid vahendeid, mille on välja töötanud FRA ja teised institutsioonid.

Liikmesriigid peaksid tagama, et eri valitsustasandid suhtlevad ning teevad koostööd õiguste kaitsjate ja kodanikuühiskonna organisatsioonidega.

Liikmesriigid peaksid tagama, et riiklikud inimõiguste asutused ja kodanikuühiskonna osalejad töötavad soodsas keskkonnas, kus nende toimimine on tagatud piisavate operatiivressurssidega. Kui täielikult sõltumatuid riiklikke õiguskaitseasutusi veel ei ole, peaksid liikmesriigid need looma.

Euroopa Parlament ja Euroopa Komisjon tunnistasid kodanikuühiskonna olulist rolli hartas sätestatud õiguste edendamisel ja kaitsmisel. Et kodanikuühiskond saab seda ülesannet tõhusalt täita, tuleks luua toetav keskkond.

FRA tõendid näitavad, et kodanikuühiskonna organisatsioonidel on kogu ELis probleeme rahastamisele juurdepääsu ning ahistamise, ähvarduste ja rünnakute eest kaitsmise, õiguskaitse kättesaadavuse, poliitiliste otsuste tegemises osalemise ja riigiasutustega suhtlemisega. Liikmesriikides on mitu näidet paljulubavate tavade kohta, mis on seotud peamiselt rahastamisvõimaluste ja parema osalemisega.

Lisaks põhiõiguste kaitset toetavale kodanikuühiskonna tegutsemisruumile viidatakse harta strateegias ka inimõigustega tegelevate riiklike asutuste olulisele rollile. Selles rõhutatakse, et riiklikud inimõiguste asutused „jälgivad harta kohaldamist, rakendamist ja edendamist kohapeal, annavad põhiõiguste rikkumise ohvritele teavet ja tuge ning teevad riiklike institutsioonidega koostööd, et parandada harta kasutamist ja nende teadlikkust sellest“. Aruandeperioodi lõpus olid 19 liikmesriigis A-staatuse akrediteeringuga riiklikud inimõiguste asutused, neljas liikmesriigis B-staatusega riiklikud inimõiguste asutused, Rumeenias oli üks C-staatusega ning ainult Tšehhil, Itaalia ja Maltal ei olnud akrediteeritud riiklikku inimõiguste asutust.

3

VÕRDSUS JA DISKRIMINEERIMISKEELD

Võrdse kohtlemise direktiivi vastuvõtmine on alates 2008. aastast takerdunud.

Vaenukuritegusid ja vaenukõnet käsitlev õigusraamistik ei paku endiselt piisavat kaitset lesbidele, geidele, biseksuaalidele ning trans- ja intersoolistele (LGBTI-inimestele). Euroopa Komisjon esitas 2022. aastal õigusakti ettepaneku, mille eesmärk on tugevdada võrdõiguslikkust edendavate asutuste volitusi ja sõltumatust.

Lesbide, geide, biseksuaalide, trans-, mittebinaarsete, intersooliste ja queer-inimeste (LGBTIQ-inimeste) õiguste edendamiseks tehti jõupingutusi ELi ja riikide tasandil, eelkõige seoses perekonnaseisu ja lapsevanemlusega. Kogu ELis on toimunud teatav areng, et võtta arvesse täiendavaid diskrimineerimisaluseid, nagu sotsiaal-majanduslik seisund, tervislik seisund ja füüsiline välimus.

Mitmesugustel alustel toimuv diskrimineerimine on kogu ELis jätkuvalt püsiv. Euroopa Liidu põhiõiguste harta artikkel 21 keelab diskrimineerimise „soo, rassi, nahavärvuse, etnilise või sotsiaalse päritolu, geneetiliste omaduste, keele, usutunnistuse või veendumuste, poliitiliste või muude arvamuste, rahvusvähemusse kuulumise, varalise seisundi, sünnipära, puuete, vanuse või seksuaalse sättumuse alusel“. Mõni ELi toimimise lepingu artiklis 19 sätestatud kaitstav tunnus (sugu ja rassiline või etniline päritolu) on aga ELi teise õiguse kohaselt paremini kaitstud kui teised (sh usutunnistus või veendumused, vanus, puue ja seksuaalne sättumus). See toob kaasa aluste kunstliku hierarhia, mis piirab ELi tasandil diskrimineerimise eest pakutava kaitse ulatust. Kavandatav võrdse kohtlemise direktiiv kaotab selle lünga, kuid komisjoni 2008. aasta ettepaneku vastuvõtmiseks vajalikku nõukogu ühehäälisust ei ole veel saavutatud.

Sel aastal tehti uusi jõupingutusi selle olulise vahendi ummikseisu lahendamiseks, eelkõige nõudsid vahendi kiiret vastuvõtmist Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee ning Euroopa Parlamendi resolutsioonid.

FRA ARVAMUS 3.1

EL ja selle liikmesriigid peaksid jätkuvalt uurima kõiki võimalusi, et tagada kõigis olulistes eluvaldkondades kõikehõlmav ja järjepidev kaitse diskrimineerimise vastu usutunnistuse või veendumuste, puude, vanuse või seksuaalse sättumuse alusel.

FRA ARVAMUS 3.2

EL ja liikmesriigid peaksid tagama, et võrdõiguslikkust edendavad asutused saaksid kasutada oma täielikku potentsiaali ja aidata tõhusalt kaasa kõigi võrdõiguslikkust käsitlevate direktiivide jõustamisele. See tähendab, et võrdõiguslikkust edendavatele asutustele antakse piisavalt ulatuslikud volitused ning neile eraldatakse piisavad inim-, rahalised ja tehnilised ressursid, et nad saaksid täita kõiki oma seadusjärgseid ülesandeid tõhusalt ja sõltumatult.

EL peaks tagama komisjoni kahe seadusandliku ettepaneku kiire vastuvõtmise, et kehtestada liidu võrdõiguslikkust edendavatele asutustele siduvad standardid, edendada võrdset kohtlemist ja võidelda kõikidel alustel toimuva diskrimineerimise vastu võrdõiguslikkuse direktiivides nimetatud valdkondades.

Võrdõiguslikkust edendavad asutused edendavad võrdset kohtlemist, tagades ELi diskrimineerimisvastase õiguse kohaldamise. FRA tõendid näitavad jätkuvalt, et diskrimineerimisjuhtumitest teavitatakse harva pädevaid asutusi, mis on loodud selleks, et tagada kõigile diskrimineerimisohvritele võrdsetel alustel juurdepääs õiguskaitsele.

Võrdõiguslikkust edendavate asutuste põhiülesanded hõlmavad diskrimineerimise ohvrite abistamist kaebuste menetlemisel, diskrimineerimise jälgimist ja sellest teatamist ning teadlikkuse suurendamist inimeste õigustest. Hoolimata sellest olulisest tööst seisavad võrdõiguslikkust edendavad asutused jätkuvalt silmitsi mitmesuguste probleemidega, mis on seotud nende sõltumatuse, volituste ja võimuga, samuti piisavate inim-, finants- ja tehniliste ressursside puudumisega ja piiratud suutlikkusega aidata kaasa poliitika kujundamisele. Kehtivate võrdõiguslikkust käsitlevate õigusaktide tõhus rakendamine nõuab tugevaid ja sõltumatuid struktuure ja mehhanisme, et suurendada seaduste järgimist ning ka üldsuse usaldust asutuste vastu, kelle ülesanne on tagada ja edendada võrdsuse väärtust.

Sellela seoses on tõhusate võrdõiguslikkust edendavate asutuste roll väga oluline. Seda rõhutatakse komisjoni võrdõiguslikkust edendavate asutuste tugevdamise seadusandlikes ettepanekutes, mille eesmärk on tagada nende sõltumatus, ressursid ja volitused, et nad saaksid tõhusamalt kaitsta ohvrid ja ennetada diskrimineerimist.

FRA ARVAMUS 3.3

ELi liikmesriike julgustatakse jätkama erimeetmete (sh LGBTIQ+ võrdõiguslikkust käsitlevate riiklike tegevuskavade) vastuvõtmist ja rakendamist, et tagada lesbide, geide, biseksuaalide, trans-, mittebinaarsete, intersooliste ja queer-inimeste põhiõiguste täielik kasutamine. Seejuures peaksid liikmesriigid võtma nõuetekohaselt arvesse *LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse edendamise strateegiate ja tegevuskavade suuniseid*, mille on koostanud LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse alarühm ning heaks kiitnud mittediskrimineerimise, võrdõiguslikkuse ja mitmekesisuse ELi kõrgetasemeline töörühm.

ELi liikmesriike julgustatakse regulaarselt koguma ja kasutama SOGIESCI võrdõiguslikkuse andmeid, et töötada välja tõendus põhised poliitilised ja õiguslikud meetmed.

Liikmesriigid peaksid võtma kõik asjakohased meetmed, et tõhusalt võidelda vaenukõnega ning käsitleda avalikes aruteludes, poliitilistes kampaaniates, meedias ja internetis tehtavate homfoobsete ja transfoobsete avalduste kahjulikku mõju.

2022. aastal astusid mitu liikmesriiki samme, et edendada lesbide, geide, biseksuaalide, transseksuaalide, interseksuaalide ja queer+-inimeste (LGBTIQ+) põhiõigusi, kehtestades õiguslikke muudatusi ja poliitilisi meetmeid sellistes valdkondades nagu samasooliste perekondade staatus, lapsendamine ja vanemlus, lihtsustatud menetlused enesemääratluse alusel soo tunnustamiseks ning vaenukõne ja vaenukuritegude ennetamine ja karistamine. Mitmes ebapiisava õigusraamistikuga liikmesriigis valmistasid kohtud ette õigusaktide väljatöötamist või tagasid nende nõuetekohase jõustamise.

Mõned liikmesriigid on kehtestanud õiguslikud ja poliitilised meetmed, mis ohustavad LGBTIQ+-inimeste põhiõigust võrdsele kohtlemisele. Need on tunduvalt suurendanud LGBTI-kogukonna vastu suunatud vaenulikkust ja vägivalda ning hirmu selle kogukonna liikmete, nende perekondade ja teiste kodanike seas, kes seisavad võrdõiguslikkuse toetamise pärast silmitsi repressioonidega. Vaenukõne on eriti murettekitav nähtus, sest ohutab diskrimineerimist veelgi. Samas on seksuaalse sättumuse, soolise identiteedi, soolise väljenduse ja soolise võrdõiguslikkuse (SOGIESC) näitajate korrapärane kogumine enamikus liikmesriikides endiselt harv.

Läbipõimunud diskrimineerimine kirjeldab olukorda, kus mitu alust toimivad ja mõjutavad üksteist samal ajal vastastikku, olles omavahel lahutamatud ja põhjustades teatud liiki diskrimineerimist. Valdkonna praktikud tunnistavad, et diskrimineerimise käsitlemisel ühest tunnusest lähtuvalt jäävad hõlmamata teised viisid, kuidas inimesed igapäevaelus diskrimineerimist kogevad. Siiski ei kaitse ELi õigus veel täielikult interseksionaalse diskrimineerimise eest.

Equinet on osutanud vajadusele laiendada diskrimineerimise aluste loetelu nii, et see hõlmaks sotsiaalset päritolu ja/või sotsiaal-majanduslikku seisundit, perekonnaseisu, geneetilist pärandit, tervislikku seisundit, füüsilist välimust jne.

FRA ARVAMUS 3.4

EL ja liikmesriigid peaksid kaaluma interseksionaalse diskrimineerimise lisamist kohaldatavatesse õigusaktidesse.

4

RASSISM, KSENOFOOBIA JA SEONDUV SALLIMATUS

Rassilisel või etnilisel päritolul põhinev diskrimineerimine, eelarvamustest ajendatud kuriteod ja rassistlik kõne olid 2022. aastal endiselt laialt levinud. Tõendid näitavad märke süsteemsest rassismist, sealhulgas õiguskaitseasutustes. Venemaa agressioon Ukraina vastu tõi mõnes ELi liikmesriigis kaasa vaenukõne ja vägivaldsete rünnakute sagenemise.

Euroopa Komisjon jätkas rikkumismenetlust 12 liikmesriigi vastu, kes ei ole rassismi ja ksenofoobiat käsitlevat raamotsust täielikult või täpselt siseriiklikku õigusesse üle võtnud. Samal ajal on mitmed liikmesriigid muutnud oma õigusakte, et vaenukuriteod ja vaenukõne kriminaliseerida. Euroopa Parlament kutsus liikmesriike muu hulgas üles tagama rassilise võrdõiguslikkuse direktiivi täielik rakendamine ja tõhus järelevalve.

Euroopa Komisjon kutsus liikmesriike üles võtma 2022. aasta lõpuks vastu riiklikud rassismivastased tegevuskavad, nagu on ette nähtud ELi rassismivastases tegevuskavas ning ELi antisemitismi vastu võitlemise ja juutide elu edendamise strateegias. Seda tegid vaid umbes pooled. Mõned liikmesriigid tegid sihipäraseid jõupingutusi, et hõlbustada rassistlikest intsidentidest teatamist; nad tugevdasid ohvrite juurdepääsu toetusele, kaitsel ja õigusemõistmisele.

Raamotsuses rassismi ja ksenofoobia kohta (2008/913/JSK) on sätestatud ühine kriminaalõiguslik lähenemine rassismi- ja ksenofoobiavormidele, mis hõlmavad vaenukõnet ja vaenukuritegusid. Euroopa Komisjon jätkas rikkumismenetlusi kaheteistkümne liikmesriigi vastu, kes ei olnud raamotsust täielikult ja õigesti riigi õigusesse üle võtnud. Samal ajal muutsid mitu liikmesriiki oma kriminaalkodeksit vaenukuritegude ja vaenukõne kriminaliseerimiseks ning võtsid meetmeid, et hõlbustada rassistlikest vahejuhtumitest teatamist.

Rassism oli 2022. aastal kogu ELis jätkuvalt suur probleem. Ametlikud ja mitteametlikud andmed näitavad, et rassistlikud vaenukuriteod ja vaenukõne juhtumid olid endiselt levinud. Lisaks väljendasid rahvusvahelised ja riiklikud inimõigusasutused muret internetis kasvava vaenukõne pärast, mis on suunatud juutidele, moslemitele, rändajatele ja etnilistele vähemustele ning mida kostub sageli meedia- või poliitikategelaste suust.

ELi põhiõiguste harta artikkel 21 keelab igasuguse diskrimineerimise etnilise päritolu või rassi alusel. Samuti on rassilise võrdõiguslikkuse direktiivi (2000/43/EÜ) kohaselt keelatud igasugune etnilise või rassilise päritolu põhine diskrimineerimine juurdepääsul haridusele, tööhõivele ja teenustele, sealhulgas eluasemele ja tervishoiule. Liikmesriikide inimõiguste järelevalveorganite aruannetest nähtub, et paljud ELi liikmesriigid ei rakenda ikka veel direktiivisätteid täielikult.

Komisjon jätkas rikkumismenetlusi kolme liikmesriigi vastu, kus diskrimineeriti romade lapsi hariduses. Küsitluste ja diskrimineerimiskeelu kontrollide tulemused näitavad, et 2022. aastal kogesid etnilised vähemused, sealhulgas rändajad, erinevates eluvaldkondades jätkuvalt diskrimineerimist.

Pidades silmas püsivaid tõendeid süstemaatilise rassismi kohta, kutsusid Euroopa ja rahvusvahelised organid üles tegema sihipäraseid jõupingutusi rassismi probleemi lahendamiseks, mis väljendub rassilise ja etnilise vähemuse päritoluga inimeste laiemas poliitilises ja sotsiaalses ebasoodsas olukorras.

FRA ARVAMUS 4.1

ELi liikmesriigid peaksid rassismi ja ksenofoobia vastu võitlemist käsitleva nõukogu raamotsuse sätteid täielikult ja õigesti üle võtma ning neid kohaldama. Sealhulgas peaksid liikmesriigid võtma meetmeid tagamaks, et rassistlikku või ksenofoobset motiivi peetaks raskendavaks asjaoluks, või alternatiivina peaksid kohtud karistuste määramisel sellist motiivi arvesse võtma.

FRA ARVAMUS 4.2

ELi liikmesriigid peaksid märgatavalt suurendama rassilise võrdõiguslikkuse direktiivi normide täielikuks kohaldamiseks võetud meetmete ja kehtestatud institutsioonilise korralduse tulemuslikkust, eriti võtma kasutusele tulemuslikud, proportsionaalsed ja hoiatavad sanktsioonid rassilise võrdõiguslikkuse direktiiviga nõutavate kohustuste rikkumise juhtudeks. Liikmesriike julgustatakse intensivistama jõupingutusi rassismi kõigi ilmingute, sealhulgas süsteemse rassismi vastu võitlemiseks.

FRA ARVAMUS 4.3

ELi liikmesriike julgustatakse võimalikult kiiresti välja töötama sihtotstarbelised riiklikud tegevuskavad või strateegiad võitluseks rassismi, rassilise diskrimineerimise, antisemitismi, ksenofoobia ja seonduva sallimatuse vastu. Et toetada ja kajastada riikide tegevust kohapeal, peaks riikide poliitika väljenduma piirkondlikul ja kohalikul tasandil võetavates konkreetsetes meetmetes ja tegevuses. Liikmesriigid peaksid tagama, et riiklike rassismivastaste tegevuskavade väljatöötamisel, rakendamisel ja seiramisel on meetmete aluseks osaluspõhine lähenemisviis ja usaldusväärsed võrdõiguslikkuse andmed.

FRA ARVAMUS 4.4

ELi liikmesriike julgustatakse tõhustama õiguskaitseametnike koolitust. Samuti peaksid nad parendama rassismivastaste olemasolevate kaitsemeetmete hindamist, võttes muu hulgas kasutusele usaldusväärsed tulemuslikkuse hindamise süsteemid. Liikmesriigid peaksid tagama, et rändajate ja etniliste vähemuste vastu suunatud politseivägivalla juhtumeid uuritakse kiiresti ja sõltumatult ning et ohvreid abistatakse politsei väärkäitumisest teatamisel.

Õiguskaitseasutused peaksid välja andma konkreetseid, praktilisi ja kasutusvalmis suunisi etnilise päritolu põhise diskrimineeriva profiilianalüüsi vastu ametikohustusi täitvate politseiametnike poolt. Need suunised tuleks lisada standardsesse töökorda ja käitumisjuhenditesse ning neid tuleks eesliinitöötajatele süstemaatiliselt meelde tuletada.

ÜRO rassismivastasel maailmakonverentsil võtsid liikmesriigid kohustuse tugevdada jõupingutusi rassismi vastu võitlemiseks. 21 aastat hiljem on rakendamine ELis ikka veel puudulik.

Üleskutset võtta 2022. aasta lõpuks vastu rassismivastased tegevuskavad, nagu on ette nähtud ELi rassismivastases tegevuskavas ning ELi antisemitismi vastu võitlemise ja juutide elu edendamise strateegias, on täidetud vaid pooleldi. 2022. aasta lõpuks olid umbes pooltes liikmesriikides olemas spetsiaalsed rassismivastased tegevuskavad või integreeritud meetmed ning 15 liikmesriiki olid kas kehtestanud eraldiseisva antisemitismi strateegia või hõlmanud antisemitismivastase võitluse laiemate strateegiatega. Mõnes riigis tehti sihipäraseid jõupingutusi kohalikul ja piirkondlikul tasandil, mis peegeldab laiemat arusaamist, et rassismi vastu tuleb võidelda kooskõlastatud ja osaluspõhise lähenemisviisi abil kõikidel tasanditel.

Euroopa ja rahvusvahelised organid on kutsunud üles võtma meetmeid õiguskaitseasutuste tegevuses esineva rassismi ja diskrimineeriva profiilianalüüsi vastu võitlemiseks. Need hoiakud on vastuolus rassilise diskrimineerimise kõigi vormide kõrvaldamise rahvusvahelise konventsiooni põhimõtete ja muude rahvusvaheliste normidega, sh nendega, mis on sätestatud Euroopa inimõiguste konventsioonis ja Euroopa Inimõiguste Kohtu asjaomastes kohtulahendites, samuti ELi põhiõiguste hartas. Euroopa Komisjoni rassismi ja sallimatuse vastu võitlemise soovitusel rõhutatakse ka politsei positiivset kohustust võidelda rassismi ja rassilise diskrimineerimise vastu.

2022. aastal võisid politseivägivalla juhtumid olla seotud rassilise ja ksenofoobse diskrimineerimisega. Sel aastal ilmnesid ka tõendid ebaseadusliku etnilise profiilianalüüsi kohta. Rassistlikud vahejuhtumid ja ebaseaduslik etniline profiilianalüüs kahjustavad usaldust ametiasutuste vastu ning võivad vähendada kuritegudest teatamist ja suurendada vastupanu avaliku võimu suhtes. Liikmesriigid jätkasid investeerimist õiguskaitseametnike koolitamisega inimõiguste ja rassismi vastu võitlemise valdkonnas.

5

ROMADE VÖRDÕIGUSLIKKUS JA KAASAMINE

2022. aastaks töötas enamik ELi liikmesriike välja tegevuskavad ja alustas riiklike strateegiliste raamistike rakendamist selle nimel, et saavutada romade võrdõiguslikkust, kaasamist ja osalemist käsitleva ELi strateegilise raamistiku 2030. aasta eesmärgid. Aasta jooksul koostas enamik liikmesriike lastegarantii tõhusaks rakendamiseks ka riiklikud tegevuskavad, milles mitu liikmesriiki keskenduvad roma laste hariduse ja kaasamise tugevdamisele.

FRA tutvustas 2021. aasta romade uuringutulemusi. Need tulemused näitavad, et alates viimasest, 2016. aasta uuringust on tehtud väga vähe või üldse mitte edusamme romavastasuse vastu võitlemisel ning võrdse juurdepääsu tagamisel haridusele, tööhõivele, eluasemele ja tervishoiule.

2022. aastal ei järgitud endiselt täielikult romade ja traveller'ide põhiõigusi. Romavastasus, diskrimineerimine, vaesus ja sotsiaalne tõrjutus ning vaenuriteod ja vaenukõne kahjustavad jätkuvalt ebaproportsionaalselt suurt hulka romasid ja traveller'e kogu ELis. Surmaga lõppenud politseivägivalla juhtumid roma ohvritega 2022. aastal näitavad, et õiguskaitstes tuleb võidelda institutsioonilise rassismiga.

FRA ARVAMUS 5.1

Liikmesriigid peaksid võtma kiireid meetmeid, et tagada kõigile tõsise eluasemepuudusega segregeeritud asundustes elavatele romadele juurdepääs inimväärsele eluasemele, mis on kättesaadav, taskukohane, keskkonnaohutu, tervislik ja mittesegreeritud.

Selle saavutamiseks peaksid nad kasutama olemasolevaid ELi vahendeid, nagu on ette nähtud määruse (EL) 2021/1058 (Euroopa Regionaalarengu Fondi ja Ühtekuuluvusfondi kohta) artikli 3 erieesmärgis iii marginaliseerunud kogukondade, madala sissetulekuga leibkondade ja ebasoodsas olukorras olevate rühmade, sealhulgas erivajadustega inimeste sotsiaal-majandusliku kaasamise edendamise kohta integreeritud meetmete, sh eluaseme- ja sotsiaalteenuste kaudu.

FRA ARVAMUS 5.2

Liikmesriike julgustatakse looma platvorme ja suurendama suutlikkust romade kodanikuühiskonna, sealhulgas naiste, laste ja noorte seas. Liikmesriigid peaksid kaaluma teiste ELi riikide paljutootavaid tavasid ja täielikult ära kasutama ELi rahalisi vahendeid, et luua platvormid koostööks kodanikuühiskonna organisatsioonide ning kohalike ja piirkondlike sidusrühmadega riiklike tegevuskavade ja strateegiate rakendamisel, järelvalvel ja läbivaatamisel.

FRA 2022. aastal avaldatud romade uuringu andmed näitavad, et suur osa romadest elab vastuvõetamatutes eluruumides, mis on eraldatud ja kus puuduvad kõige elementaarsemad mugavused, sageli isegi juurdepääs puhtale kraaniveele.

Euroopa Parlamendi 2022. aasta oktoobri resolutsioonis ELi asundustes elavate romade olukorra kohta kutsuti komisjoni ja liikmesriike üles tegelema kiiresti asundustes elavate romade olukorraga terviklikul ja tõhusal viisil, kasutades asjakohaseid lühi- ja pikaajalisi poliitikameetmeid, mida toetatakse piisava ELi ja riikliku rahastamisega. Euroopa Parlament rõhutab resolutsioonis ka seda, et need katastroofilised tingimused ning segregatsiooni negatiivne psühholoogiline ja sotsioloogiline mõju ei mõjuta ainult asundustes elavaid inimesi, vaid ka laiemat kogukonda.

ELi nõukogu 2021. aasta soovitusel romade võrdõiguslikkuse, kaasamise ja osalemise kohta (2021/C 93/01) rõhutatakse, et liikmesriigid peavad suurendama romade sisulist osalemist ja nendega konsulteerimist. 2022. aasta projektis „Roma Civil Monitor“ tunnistatakse, et romade ja valitsusväliste organisatsioonide osalemise intensiivsus ja kvaliteet romasid käsitlevate riiklike strateegiliste raamistike ja riiklike tegevuskavade ettevalmistamisel on võrreldes varasemaga paranenud. Siiski puudub mitmes liikmesriigis kodanikuühiskonna aktiivne osalemine täielikult ning ainult vähesed liikmesriigid on alustanud romade kestlike ja üldiselt esinduslike platvormide loomist ning romade kodanikuühiskonna suutlikkuse suurendamist, et tagada täielik osalemine kõigil tasanditel.

ELi nõukogu 2021. aasta soovitusel romade võrdõiguslikkuse, kaasamise ja osalemise kohta (2021/C 93/01) palutakse ELi liikmesriikidel jälgida ja hinnata riiklike strateegiliste raamistike rakendamist. ELi rassismivastases tegevuskavas kutsutakse liikmesriike nende riiklikku konteksti täielikult austades üles liikuma rassilisel või etnilisel päritolul põhinevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise suunas, et hõlmata nii subjektiivseid diskrimineerimise ja ohvrustamise kogemusi kui ka rassismi ja diskrimineerimise süsteemseid aspekte.

Olemasolevad võrdõiguslikkuse andmed on siiski puudulikud ega ole riikide, andmeallikate ja andmekogujate lõikes ühtlustatud. Seda näitab ka andmete puudumine romade kohta, kes põgenevad Venemaa agressioonisõja eest Ukrainas. 2022. aastal kiirendasid mitu liikmesriiki uute andmekogumiste väljatöötamist või riiklike loendustega kogutud andmete parandamist eesmärgiga hõlmata võrdõiguslikkuse aspekte.

Mõned liikmesriigid volitasid andmete kogumiseks ja romavastaste juhtumite dokumenteerimiseks uusi või olemasolevaid inimõiguste organisatsioone. Siiski ei ole kõik andmete kogumise jõupingutused veel kooskõlas ÜRO inimõiguste ülemvoliniku büroo inimõiguste põhimõtetega andmete kogumisel ning mittediskrimineerimise, võrdõiguslikkuse ja mitmekesisuse ELi kõrgetasemelise tööühma soovitustega, mis on esitatud ELi juhendavas märkuses rassilisel või etnilisel päritolul põhinevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise kohta.

ELi põhiõiguste harta (edaspidi „harta“) artikliga 14 kaitstakse õigust haridusele. Üks romasid käsitleva ELi strateegilise raamistiku neljast valdkondlikust eesmärgist näeb ette, et igasuguse rassilise või etnilise taustaga lastel peab olema võrdne juurdepääs haridusele. See on kooskõlas ka rassilise võrdõiguslikkuse direktiiviga.

Euroopa hooldusstrateegias kutsus komisjon liikmesriike üles pakkuma roma lastele võrdseid võimalusi. Nii tegi ka nõukogu oma soovitusel Euroopa lastegarantii kehtestamise kohta.

Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti 2021. aasta romasid käsitlev uuring näitab, et roma laste ja üldelanikkonna laste hariduslõhe on endiselt märkimisväärne ning roma laste põhikoolist väljalangemise määr on kõrge. Haridusvaldkonnas on segregatsioon alates 2016. aastast isegi suurenenud.

FRA ARVAMUS 5.3

ELi liikmesriigid peaksid jätkama mitmekülgselt tööd, et tagada tõhus järelevalve võrdõiguslikkuse andmete korrapärase kogumise ja kasutamise kaudu. Selles tegevuses tuleks jälgida rahaliste vahendite kasutamist ning meetmeid ja programme romade võrdõiguslikkuse, kaasamise ja osalemise 2030. aasta eesmärkide saavutamiseks.

Liikmesriike julgustatakse tagama, et nende andmete kogumine, sh riiklikud loendused, oleks kooskõlas inimõigustel põhineva lähenemisviisiga. Nad peaksid võtma nõuetekohaselt arvesse ELi suuniseid rassilisel või etnilisel päritolul põhinevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise kohta.

Liikmesriigid peaksid julgustama ja aktiivselt edendama kodanikuühiskonna, akadeemiliste ringkondade, võrdõiguslikkust edendavate asutuste ja statistikaametite koostööd, et hõlbustada diskrimineerimise, romavastase võitluse ja vaenukuritegude aruandlust ja korrapäraselt järelevalvet.

FRA ARVAMUS 5.4

ELi liikmesriigid peaksid lõpetama romade igasuguse segregatsiooni hariduses ning koguma rassilise võrdõiguslikkuse direktiivi täielikuks rakendamiseks selle kohta tõendeid.

Liikmesriigid peaksid prioriseerima ja kasutama riiklikke ja ELi rahalisi vahendeid, et pakkuda roma lastele kvaliteetset haridust ja rohkem koolitusvõimalusi, kaasates roma kodanikuühiskonna riiklike meetmete kavandamisse, rakendamisse ja järelevalvesse.

FRA ARVAMUS 5.5

ELi liikmesriigid peaksid tugevdama jõupingutusi, et võidelda romade vaesuse ja sotsiaalse tõrjutuse vastu. Selleks on vaja sihipäraseid meetmeid, mis ühendavad tasustatavat tööhõivet ja sotsiaaltoetusi, et saavutada ELi romasid käsitlevas strateegilises raamistikus 2030. aastaks seatud eesmärk vähendada romade ja kogu elanikkonna vahelist vaesuse lõhet.

Liikmesriigid peaksid ELi lastegarantii raames 2030. aastani koostatud riiklikes tegevuskavades käsitlema konkreetselt roma lapsi. Seejuures peaksid nad võtma arvesse Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni Lastefondi ja Euroopa Komisjoni välja töötatud konkreetsete liikmesriikide kohta tehtud uuringute tulemusi ja soovitusi.

Liikmesriigid peaksid tihedas koostöös roma kodanikuühiskonna organisatsioonide ja kogukondadega tegema kindlaks, kavandama ja rakendama tõhusaid meetmeid roma naiste tööturule meelitamiseks, et suurendada nende majanduslikku sõltumatust ja kaitsta neid vaesuse eest.

Vaesuse ja sotsiaalse tõrjutuse vähendamine ning sotsiaal-majandusliku lõhe kaotamine on üks ELi romasid käsitleva strateegilise raamistiku kolmest horisontaalsest eesmärgist. Euroopa lastegarantii on ELi juhtalgatus, mille eesmärk on tagada, et igal vaesuse või sotsiaalse tõrjutuse ohus oleval lapsel Euroopas oleks juurdepääs põhiõigustele, näiteks tervishoiule ja haridusele. Selles määratletakse roma lapsed eriti ebasoodsas olukorras olevate lastena ja kutsutakse liikmesriike üles nende vajadusi rahuldama.

Juulis 2022 vastu võetud Euroopa Parlamendi resolutsioonis kutsutakse üles lõpetama naiste vaesust ja nimetatakse roma naisi eriti haavatava rühmana. ELi peamine eesmärk Euroopa sotsiaalõiguste samba tegevuskavas on vähendada vaesuse või sotsiaalse tõrjutuse ohus olevate inimeste arvu vähemalt 15 miljoni võrra. See tuleb tagada kõigile äraelamist võimaldava töötasu ja piisava miinimumsissetulekutoetusena neile, kel puuduvad piisavad vahendid.

2021. aastal elab viiest romast neli (80%), sh lapsed, endiselt vaesuse ja suure materiaalse puuduse ohus olevates leibkondades (48%), näitavad FRA uusimad andmed 10 ELi liikmesriigi kohta. Romade riiklikes strateegiates ja tegevuskavades ei käsitleta vaesust ja sotsiaalset kaitset kuigi ulatuslikult, järeldeb Roma Civil Monitor 2022.

6

VARJUPAIGA-, VIISA- JA RÄNDEKÜSIMUSED, PIIRID JA INTEGRATSIOON

Venemaa Ukraina-vastase agressioonisõja puhkemise tulemusena registreeriti kogu ELis peaaegu 4 miljonit põgenikku, nagu on kirjeldatud käesoleva aruande fookuspeatükis. Samal ajal tõi pärast COVID-19 pandeemiat suurenenud ülemaailmne liikuvus ELis kaasa ebaseaduslike piiriületuste kasvu.

ELi mitmel välispiiril on teatatud rasketest ja püsivatest inimõiguste rikkumistest. Koos kiirete ja tõhusate uurimiste puudumisega põhjustavad need tõsiseid probleeme õigusriigi toimimisele. Põhiõiguste rikkumised piiridel süvenevad ja karistamatus ebaseadusliku tegevuse eest jätkub, sest rikkumistega ei tegeleta.

Piiridel rändajate ja pagulaste õigusi kaitsvate riigiasutuste ja teiste osalejate surve kodanikuühiskonna organisatsioonidele suureneb. ELi eeskirjad varjupaigapoliitika reformimiseks on endiselt ELi kaasseadusandja menetluses. Schengeni eeskirjade kohaldamise järelevalvemehhanismi vaadatakse läbi, pöörates rohkem tähelepanu põhiõigustele. Vabaduse, turvalisuse ja õiguse valdkonna infotehnoloogiasüsteeme kehtestavad õigusaktid sisaldavad mitut põhiõiguste kaitsemeetet – praegu on põhiprobleem nende rakendamine praktikas.

Pagulastel, kes ei põgene Venemaa Ukrainasse sissetungi eest, on seaduslikud võimalused ohutusse ELi liikmesriiki pääseda endiselt piiratud. Ülemaailmselt suureneva sundrände kontekstis püüab nii mõnigi jõuda ohutusse kohta ebaseaduslikul viisil. Ebaseaduslikult ELi välispiire ületades või seda teha püüdes panevad need inimesed mitmes ELi liikmesriigis toime õiguste rikkumisi.

Sellised põhiõiguste rikkumised on tõsised, korduvad ja laialt levinud. Paljud teated mainivad ametnike käitumist, mis võib olla riigisisese õiguse kohaselt raske kuritegu. Siiski võtavad riiklikud õigussüsteemid vähe juhtumeid menetlusse. See võib põhjustada karistamatuse tunnet.

Kodanikuühiskond on Euroopa põhiõiguste põhikomponent ja mängib olulist rolli inimeste õiguste kaitsmisel. Ühelt poolt rändajate ja pagulaste õigusi kaitsvate kodanikuühiskonna organisatsioonide ning teiselt poolt riigiasutuste ja valitsusväliste osalejate vaheline konflikt suureneb.

FRA ARVAMUS 6.1

Schengeni nõukogu ja komisjoni iga-aastas-tes Schengeni olukorra aruannetes peaks üks päevakorrapunkt või rubriik olema pühendatud põhiõiguste olukorrale piiridel.

ELi liikmesriigid peaksid looma või tugevdama riiklikke mehhanisme põhiõiguste järgimise jälgimiseks oma piiridel, tuginedes FRA eksperditeadmistele.

FRA ARVAMUS 6.2

Euroopa Komisjon peaks jätkama jõupingutusi põhiõiguste järgimise süvalaiendamiseks Schengeni hindamiste kaudu. ELi liikmesriikide riiklike programmide läbivaatamisel peaks Euroopa Komisjon kohaldama kõiki põhiõiguste kaitse meetmeid, mis on sätestatud ELi õigusaktides, millega luuakse Varjupaiga-, Rände- ja Integreeritud Piirihalduse Fondi ning Integreeritud Piirihalduse Fondi raames piirihalduse ja viisapoliitika rahastu.

FRA ARVAMUS 6.3

EL peaks kaaluma oma suuremahuliste IT-süsteemide sõltumatu hindamise mehhanismi loomist. Selline mehhanism tagaks ELi vabadusel, turvalisusel ja õigusel rajaneva ala suuremahuliste IT-süsteemide inimeste põhiõigustele ja väärikusele avalduva mõju pideva, sõltumatu ja asjatundliku hindamise. Ühendkuningriigi terrorismivastase võitluse õigusaktide sõltumatu hindaja kogemus võiks olla inspiratsiooniks, et luua tugev ja kestlik mehhanism, mis on sõltumatu Euroopa Komisjonist ja nende IT-süsteemide haldamise või toetamisega tegelevatest ELi asutustest.

Teisene ELi õigus varjupaiga, piiride ja sisserände valdkonnas sisaldab olulisi põhiõiguste kaitse meetmeid. 2022. aastal pöörati nende kasutuselevõtule suuremat tähelepanu. Seda illustreerib Schengeni hindamis- ja järelevalvemehhanismi läbivaatamine. Sama tehakse ka ELi vahendite taotlemise menetlustega. Spetsialistid ei tunne neid kaitsemeetmeid ikka veel piisavalt, ei süvalaienda ega järgi neid.

Jätkati tööd ELi tasandi suuremahuliste infotehnoloogiasüsteemidega, et hõlbustada piirihaldust, toetada varjupaigamenetlusi ja leevendada sisejulgeoleku riske. Pääaegu kõigi ELis viibivate või sinna reisivate kolmandate riikide kodanike isikuandmeid, sh biomeetrilisi andmeid, töödeldakse ELi kuue suuremahulise IT-süsteemi kaudu.

Mitu ELi õiguses sisalduvat kaitsemeetet on ette nähtud selleks, et leevendada põhiõiguste rikkumise ohtu, kui neid rakendatakse nõuetekohaselt. ELi IT-süsteemid on aga kasutuselevõtu etapis ja mitme aspekti koostoimet alles uuritakse. Nende potentsiaalselt suur mõju põhiõigustele on seega osaliselt teadmata.

7

INFOÜHISKOND, PRIVAATSUS JA ANDMEKAITSE

2022. aastal tekitasid endiselt korduvaid küsimusi tehisintellekti kasutamine, veebisisu modereerimine, andmete säilitamine, näotuvastustehnoloogiad ning elektroonilistele töenditele juurdepääs või nende kasutamine kriminaaluurimistes. Kuidas saame kõige paremini kasutada kõiki olemasolevaid andmeid, järgides samal ajal andmekaitset ja muid põhiõiguste kaitse meetmeid?

Eli tasandil hoogustusid arutelud tehisintellekti arvukate kasutusviiside jaoks asjakohaste kaitsemeetmete üle. Üha suuremat tähelepanu pöörati põhiõigustele.

Nii rahvusvahelised institutsioonid kui ka liikmesriikide valitsused arutasid, kui ulatuslik võib olla politsei- ja kohtuasutuste juurdepääs isikuandmetele. Kasvas selliste algatuste arv, mis lubavad kasutada kaasaegseid seiretehnoloogiasid ja isikuandmetele juurdepääsu turvalisuse eesmärgil. Samal ajal väljendasid kohtud, kodanikuühiskonna organisatsioonid ja ametiasutused muret nende arengute pärast.

Läbirääkimised tehisintellekti õigusakti üle edenesid 2022. aastal ühtlases tempos. Euroopa Parlamendis esitati suur hulk muudatusettepanekuid ja nõukogu võttis detsembris vastu ühtse lähenemisviisi. Mõlemad kaasseadusandjad on näidanud üles soovi kehtestada kavandatavas tekstis tugevamad põhiõiguste kaitse meetmed. Põhiõiguste kaitse meetmeid saaks veelgi tugevdada, nt vastavushindamismenetluse abil (kavandatud artikkel 43 ja VII lisa).

Arutelud tehisintellekti määratluse üle on pooleli, kusjuures nii mõnigi taotleb selle ulatuse olulist piiramist. See jätkaks kavandatava õigusakti raamistikust välja mitmed tehisintellekti rakendused ja kasutusviisid, mis võib põhiõigusi negatiivselt mõjutada.

Paralleelselt selle ELi tasandi seadusandliku tööga võtsid mõned liikmesriigid 2022. aastal konkreetseid meetmeid, et tagada tehisintellekti ohutu ja põhiõigustega kooskõlas olev kasutamine riiklikul tasandil, nt kehtestades tehisintellekti järelevalveasutuse või tehisintellekti mõju hindamise põhiõiguste seisukohast.

FRA ARVAMUS 7.1

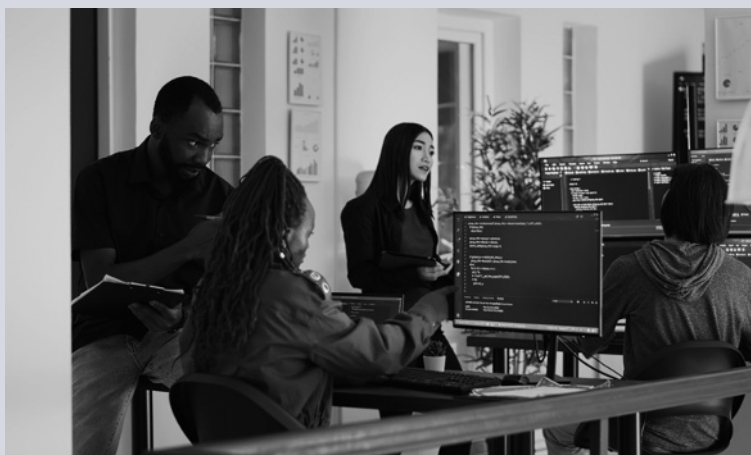
ELi kaasseadusandjad peaksid tagama, et tehisintellekti käsitleva õigusakti ettepanekus viidataks nõuetekohaselt põhiõiguste kaitse meetmetele. Tehisintellekti üldmääratlusega tuleks vältida selle kohaldamisala kitsendamist, sest see võib põhjendamatult kitsendada õigusakti kaitse ulatust. Olemasolevaid õigusakte, näiteks andmekaitse ja mittediskrimineerimise õigusakte, tuleks kasutada ka tehisintellekti kasutamisest tulenevate põhiõigustega seotud probleemide lahendamiseks, sest neid õigusakte kohaldatakse nii veebis kui ka väljaspool.

FRA ARVAMUS 7.2

Euroopa Komisjon peaks oma rakendussuunistes tagama, et veebipõhiste teenuste pakkujad tõlgendavad ja rakendavad digiteenuste õigusaktis sätestatud kohustusi kooskõlas põhiõigustega, näiteks seoses sisu liigse eemaldamise riski ja sõnavabadusega.

Pöördeline digiteenuste õigusakt võeti vastu 2022. aastal. See oli oluline samm turvalisema võrgukeskkonna suunas, kus kasutajate põhiõigused on paremini kaitstud. Samal ajal on mõned kodanikuühiskonna organisatsioonid väljendanud muret, et see jätab internetipõhiste teenuste osutajatele võimaluse seda rakendada viisil, mis võib kahjustada põhiõigusi, peamiselt sõnavabadust, pooldades negatiivsete sanktsioonide vältimiseks ettevaatlikkust ja sisu liigset eemaldamist.

Digiteenuste õigusakt sisaldab mitmeid sätteid, mille eesmärk on suurendada põhiõiguste kaitset. See nõuab, et väga suured veebiplatvormid hindaksid regulaarselt põhiõiguste riske ja võtaksid leevendusmeetmeid. Samuti tagab see parema juurdepääsu andmetele, mida veebiplatvormidel hoitakse või genereeritakse. See võimaldab järelevalveasutustel ja sõltumatutel kontrollitud teadlastel hinnata põhiõigusi ohustavaid riske.

FRA ARVAMUS 7.3

ELi liikmesriigid peaksid viima oma andmete säilitamist käsitlevad õigusaktid kooskõlla Euroopa Kohtu otsustega ning välistama andmete üldise ja valimatu säilitamise sideteenuste pakkujate poolt. Lisaks peaksid liikmesriigid tagama, et riigisisene õigus hõlmab rangeid proportsionaalsuse kontrollid ja asjakohaseid menetluslikke kaitsemeetmeid, et tõhusalt tagada põhiõigus eraelu puutumatus ja isikuandmete kaitsele.

2022. aastal töötasid riikide valitsused õigusalgatustega, mille eesmärk on kuritegevuse avastamiseks ja uurimiseks suurendada õiguskaitseasutuste juurdepääsu isikuandmetele. Andmete säilitamise direktiiv tühistati 2014. aastal ning pärast seda on Euroopa Liidu Kohus mitmes kohtuotsuses kinnitanud andmete üldise ja valimatu säilitamise ebaseaduslikkust. Sellest hoolimata teevad mitmed ELi liikmesriigid endiselt ettepanekuid oma õigusaktide reformimiseks, et võimaldada andmete säilitamist kooskõlas Euroopa Liidu Kohtu otsusega. Seaduseelnõude või vastuvõetud õigusaktide sätteid, mis ei vasta Euroopa Liidu Kohtu nõuetele, tõid kaasa kaebused mitme liikmesriigi kodanikuühiskonna organisatsioonidelt ja avaliku sektori asutustelt.

2022. aastal olid valitsused ja õiguskaitseasutused endiselt huvitatud tehnoloogia kasutamisest seire eesmärgil ja juurdepääsust andmetele, mis aitavad tuvastada kuritegelikku tegevust ja julgeolekuohte. Kuigi kontekst ja olemus on erinev, võivad sellised tehnoloogiad üksikisikute põhiõigusi oluliselt riivata.

Ühelt poolt rõhutati Pegasuse projektiga seotud paljastustes, et mõned avaliku sektori asutused ja valitsused võivad kasutada laialdaselt levinud nuhkvara mittesihipäraselt. Teisest küljest tekitab valitsuste ja õiguskaitseasutuste pidev huvi selliste jälgimistehnoloogiate laiendamise ja legaliseerimise vastu, mis tuginevad tundlike isikuandmete laialdasele kogumisele (nt näotuvastus), muret avalik-õiguslike asutustele ja kodanikuühiskonna organisatsioonidele nende tehnoloogiate seaduslikkuse, vajalikkuse ja proportsionaalsuse seisukohast. Mitmes liikmesriigis juhtisid kodanikuühiskonna organisatsioonid, riigiasutused ja kohtud tähelepanu põhiõigustega seotud riskidele, mis on seotud arenenud jälgimistehnoloogiate ja eelkõige jälgimiskaamerate kasutamisega avalikus ruumis.

FRA ARVAMUS 7.4

Eli institutsioonid ja liikmesriigid peaksid tagama, et põhiõigusi austatakse kõigis uutes seadusandlikes algatustes, mille eesmärk on edendada üksikisikute turvalisust seiretehnoloogia abil. Eelkõige peaksid biomeetriliste andmete või näotuvastustehnoloogia kasutamiseks vastu võetud õigusaktid tagama asjakohaste kaitsemeetmete rakendamise, et kaitsta õigust andmekaitsele ja eraelu puutumatussele.

Need kaitsemeetmed peaksid olema õigusaktidega ette nähtud, vajalikud ja proportsionaalsed. Sõltumatud järelevalvemehhanismid peaksid tagama nende meetmete rakendamise korrapärase kontrolli. Üksikisikutel peaks olema võimalik esitada selliste meetmete kohta kaebusi, kui need ei ole kooskõlas põhiõigustega, ja neil peaks olema juurdepääs tõhusatele õiguskaitsevahenditele.

8

LAPSE ÕIGUSED

2022. aastal jätkus vaesuse ja sotsiaalse tõrjutuse ohus olevate laste arvu suurenemine. Kerkivad energiakulud ja kasvav inflatsioon tekitasid lisakoormuse leibkondadele, kus lastega peredel on raskusi põhivajaduste rahuldamisega. ELi liikmesriigid püüavad rahuldada raskustes olevate laste ja perede vajadusi, sh Euroopa lastegarantii kaudu.

Lisaks Ukrainast põgenevate laste saabumisele suurenes jätkuvalt ka teiste ELi mittekuuluvate varjupaigataotlejate laste saabumine. Selle tulemusena oli mitmes liikmesriigis raskusi põhiliste vastuvõtutingimuste tagamisega ja mõni jätkas rände kontekstis laste kinnipidamist. Euroopa Komisjon esitas mitu seadusandlikku ettepanekut ohvrite õiguste kohta. Seetõttu võtsid liikmesriigid mitu seadusandlikku meetet, et kaitsta lapsi, kes on kohtusüsteemidega kokku puutunud ohvrite või tunnistajatena või olukorras, kus nad on ise seadusega vastuolus.

FRA ARVAMUS 8.1

Euroopa Komisjon peaks ELi liikmesriike Euroopa lastegarantii riiklike kavade rakendamisel suunama ja toetama. See peaks hõlmama ELi rahastamist, näiteks programmi ESF+, tehnilist abi ja heade tavade jagamist. Riiklike kavade rakendamist tuleks kontrollida Euroopa poolaasta kaudu ja asjakohased seiretulemused tuleks lisada riigipõhistesse soovitusesse.

ELi liikmesriigid peaksid jätkama ja vajaduse korral suurendama käimasolevaid algatusi, et leevendada energiakriisi ja kõrge inflatsiooni mõju vaestele leibkondadele, keskendudes eelkõige haavatavamatele inimestele, näiteks üksikvanemaga peredele ning romade ja rändajate peredele. Kui ajutised meetmed osutuvad edukaks, võiks need integreerida sotsiaalpoliitikasse, sealhulgas Euroopa lastegarantii riiklike kavade rakendamisel.

Peaaegu iga neljas laps (24,4%) ELis elab vaesuse või sotsiaalse tõrjutuse ohus. Sellele eelnes langustrend: 2019. aastal oli vaesuse või sotsiaalse tõrjutuse ohus 22,2% lastest, kuid COVID-19 pandeemia katkestas selle trendi. Laste vaesuse püsivalt kõrge määr on seotud ELi liikmesriikide kohustustega tagada laste õigused ja heaolu (Euroopa Liidu põhiõiguste harta artikkel 24 ja Euroopa Liidu lepingu artikkel 3) ning ELi sotsiaalpoliitika eesmärkidega (Euroopa Liidu toimimise lepingu artikkel 151).

Euroopa lastegarantii rakendamine algas 2022. aastal. Kõik liikmesriigid määrasid riiklikud koordinaatorid ja 18 liikmesriiki koostasid riiklikud tegevuskavad. Riiklikel koordinaatoritel on riiklikes haldusasutustes erinevad volitused. Lisaks on tegevuskavad oma olemuselt ja sisult erinevad, kuid paljud liikmesriigid on eraldanud vähemalt 5% oma Euroopa Sotsiaalfondi+ (ESF+) vahenditest Euroopa lastegarantii meetmete rakendamiseks.

2022. aasta Euroopa poolaasta raames said kaheksa liikmesriiki riigipõhised soovitusel seoses varajase lapsepõlve hariduse ja hooldusega.

Energiakriisi ja 2022. aasta kõrge inflatsioonimäär suurendasid vaestes leibkondades elavate laste arvu. Mitu liikmesriiki on võtnud olukorra lahendamiseks sotsiaalpoliitilisi meetmeid, näiteks suurendanud lastetoetusi, andnud ühekordseid makseid või aidanud kütetarvete tasumisel.

Euroopasse saabus endiselt rändajaid ja varjupaigataotlejaid, sageli ohtlikes tingimustes. Varjupaika taotlenud laste arv suurenes 2022. aastal märkimisväärselt, kokku 222 100 last, kellest 39 520 saabus saatjata. Lapsrändajatel on õigus kaitsele ÜRO lapse õiguste konventsiooni, Euroopa inimõiguste konventsiooni, Euroopa Liidu põhiõiguste harta ja ELi õigusaktide, nt vastuvõtutingimuste direktiivi alusel.

Mitmel ELi liikmesriigil oli raskusi vastuvõtutingimuste direktiiviga kooskõlas olevate nõuetekohaste vastuvõtutingimuste, sealhulgas majutuse pakkumisega. Mõnes riigis peeti kinni perekonnaga rändavaid või saatjata lapsi, peamiselt tagasisaatmise kontekstis või isiku tuvastamise ja vanuse hindamise eesmärgil. Euroopa ja rahvusvahelised organid väljendasid tõsist muret ELi kehvade vastuvõtutingimuste pärast. Euroopa Liidu Varjupaigamet suurendas liikmesriikidele antavat operatiivtoetust.

2022. aastal leppisid 18 liikmesriiki kokku vabatahtlikus solidaarsusmehhanismis, mille eesmärk on toetada Vahemere ja Lääne-Atlandi rändeteede kaudu saabunud varjupaigataotlejate ümberpaigutamist. Ümberpaigutamiste algusest 2020. aastal kuni 2022. aasta detsembrini paigutati Kreekast ümber ligikaudu 5040 inimest, sh 1021 perekonnaga last ja 1313 saatjata last.

Saatjata laste eestkoste, mis on vastuvõtutingimuste direktiivi (artikkel 24) ja varjupaigamenetluste direktiivi (artikkel 25) peamine kaitsemeede, on FRA uuringu kohaselt viimastel aastatel tänu liikmesriikide seadusandlikele muudatustele paranenud. Siiski esineb veel mõningaid probleeme: eestkostja volitused piirduvad sageli seadusliku esindamisega, eestkostja määramine võib kesta kauem kui üks kuu, eestkostjatele võidakse määrata palju lapsi ning värskest ametisse nimetatud eestkostjaid ei koolitata piisavalt.

FRA ARVAMUS 8.2

Euroopa Liidu liikmesriigid peaksid eraldama piisavalt liidu ja riiklike vahendeid, et tagada varjupaika taotlevate laste ja lapsrändajate kaitse olenemata sellest, kas nad rändavad koos perekonnaga või saatjata. Piisavate vahendite eraldamine peaks tagama, et vastuvõtutingimused vastavad vastuvõtutingimuste direktiivis sätestatud miinimumnõuetele, eelkõige seoses piisava majutuse pakkumisega, samuti peaks see alternatiivide rakendamise kaudu ära hoidma kinnipidamisi. Eelkõige peaksid liikmesriigid tugevdama jõupingutusi, et võimalikult kiiresti määrata ELi saatjata saabunud lastele koolitatud ja rahastatud eestkostjad ning tagada nende laste kooliskäimine.

FRA ARVAMUS 8.3

ELi kaasseadusandjad peaksid tagama, et olemaolevaid õigusi ja menetluslikke tagatisi kuriteoohvritest lastele, kellele juba kohaldatakse ohvrite õigusi, inimkaubandust ja laste seksuaalset kuritarvitamist käsitlevaid direktiive, tugevdatakse Euroopa Komisjoni ettepanekute ja muude vahendite abil.

ELi liikmesriigid peaksid tugevdama jõupingutusi, et tagada seadusega vastuollu sattunud lastele juurdepääs õiglasele kohtumenetlusele koos kõigi menetluslike tagatiste direktiivis sätestatud tagatistega. See hõlmab kohustusliku multidistsiplinaarse koolituse pakkumist kõigile asjaomastele õigus- ja sotsiaaltöötajatele.

Euroopa Komisjon on käivitanud mitu seadusandlikku algatust, millel on suur mõju kohtusüsteemides kuriteoohvrite või tunnistajatena osalevate laste õigustele: uued eeskirjad laste seksuaalse väärkohtlemise ennetamiseks ja tõkestamiseks internetis, uus koduvägivalda käsitlev direktiiv ja muudetud inimkaubanduse direktiiv. Mitu ELi liikmesriiki võttis vastu uusi õigusakte lapsohvrite valdkonnas, keskendudes muu hulgas internetis toimunud seksuaalkuritegudele reageerimisele, menetluslike tagatiste parandamisele ja aegumistähtaegade kaotamisele.

Euroopa Liidu põhiõiguste harta artiklis 48 on sätestatud olulised tagatised süütuse presumptsiooni ja kaitseõiguse tagamiseks. Artiklis 24 nõutakse, et esikohale seataks lapse huvid.

Menetluslike tagatiste direktiiviga on kehtestatud mitu seadusega vastuollu sattunud laste kaitse meetet. FRA uuringus direktiivi praktilise rakendamise kohta on toodud välja mitu probleemi, näiteks lapsele kohase teabe puudumine, puudused individuaalsete hindamiste rakendamisel, erateabe lekkimine meediasse ja teated politsei väärkohtlemise või vägivaldse käitumise kohta. Uuring näitab ka, et koolitus on teatud määral kättesaadav, kuid ainult vabatahtlikkuse alusel.

9

ÕIGUSKAITSE KÄTTESAADAVUS: OHVRITE ÕIGUSED JA KOHTUTE SÕLTUMATUS

Aastal 2022 toimus teatud edasimineku ohvrite õiguste valdkonnas, eelkõige seoses erivajadustega ohvrite kaitsega. Naiste kui soolise vägivalla ohvrite valdkonnas toimusid nii ELi kui ka mõne liikmesriigi tasandil olulised seadusandlikud ja poliitilised arengud. Muu hulgas avaldati ELi ettepanek võtta vastu uus direktiiv naistevastase vägivalla ja perevägivalla vastu võitlemise kohta.

Endiselt avaldati sügavat muret teatavate ELi liikmesriikide õigusriigi olukorra ja kohtusüsteemi sõltumatuse pärast. Euroopa Liidu Kohus tegi oma esimese otsuse üldise tingimuslikkuse mehhanismi kohta. See mehhanism on üldine tingimuslikkuse kord, mis kaitseb ELi eelarvet juhul, kui liikmesriigid rikuvad ELi eelarve täitmise seoses õigusriigi põhimõtteid. Kohtuotsus kinnitas, et see mehhanism on kooskõlas ELi esmaste õigusaktidega.

ELi kuriteoohvrite õiguste direktiivi artiklis 22 ja seotud põhjendustes on sätestatud ohvri õigus vajaduste individuaalsele hindamisele. Seega on liikmesriigid kohustatud individuaalselt hindama ohvrite konkreetseid kaitsevajadusi ja otsustama, kas ja mil määral saaksid nad kriminaalmenetluse käigus kasu erimeetmetest.

2022. aastal võtsid mõned liikmesriigid vastu praktilised meetmed, et hõlbustada erivajadustega ohvrite tuvastamist. Need meetmed hõlmasid haavatavate ohvrite eri rühmade kohtlemise suuniseid ja ohvrite konkreetsetele rühmadele keskendunud teavituskampaaniat.

Siiski on veel probleeme. Euroopa Komisjoni hinnangus kuriteoohvrite õiguste direktiivile tuvastati mitu puudust seoses ohvrite individuaalsete vajaduste kaitsega. Need puudused mõjutasid ohvrite kohtlemise kvaliteeti pärast kuritegu ja kriminaalmenetluse ajal. Komisjoni hinnangus seostatakse neid puudujääke spetsialistide teadmiste nappusega erivajaduste kohta, mis omakorda võib põhjustada ohvrite vajaduste ebapiisavat arvestamist. Hindamisel toodi välja konkreetsete suuniste puudumine individuaalsete hindamiste läbiviimiseks, praktikute vähene teadlikkus hindamiste tähtsusest ja praktikute koolituse puudumine.

FRA ARVAMUS 9.1

ELi liikmesriigid peaksid tagama ohvrite individuaalse hindamise, et teha kindlaks konkreetset kaitsevajadused. Hindamise käigus tuleks kindlaks teha, kas nad vajavad kriminaalmenetluse ajal oma erilise haavatavuse tõttu erilisi kaitsemeetmeid. Lisaks julgustatakse liikmesriike pakkuma spetsialistidele konkreetseid suuniseid ja koolitust, et toetada ohvri õigust individuaalsele hindamisele.

FRA ARVAMUS 9.2

Kõik ELi liikmesriigid, kes on Istanbuli konventsiooni ratifitseerinud, peaksid kriminaliseerima seksuaalse vägivalda, kasutades nõusolekul põhinevaid määratlusi vägistamise ja muude seksuaalse vägivalda vormide kohta. Liikmesriigid peaksid samuti tagama, et kõiki ilma ohvri nõusolekuta toime pandud tahtlikke seksuaalkuritegusid uuritakse tõhusalt ning süüdlased võetakse vastutusele ja neid karistatakse.

FRA ARVAMUS 9.3

EL ja liikmesriigid peaksid veelgi rõhustama oma tegevust ja koostööd, et säilitada ja tugevdada kohtute sõltumatust, mis on õigusriigi ja vastastikuse usalduse väga oluline osa. Sellega seoses julgustatakse liikmesriike kiiresti soovitusi ja meetmeid järgima. Nende hulka kuuluvad Euroopa õigusriigi mehhanismi ja uue ELi tingimuslikkuse korra raames vastu võetud meetmed.

2022. aasta lõpuks olid kõik ELi liikmesriigid allkirjastanud Euroopa Nõukogu naistevastase vägivalda ja perevägivalda ennetamise ja tõkestamise konventsiooni (Istanbuli konventsioon), kuigi kuus liikmesriiki ei ole seda veel ratifitseerinud. Konventsiooni artikli 36 kohaselt on osalisriigid kohustatud kriminaliseerima kõik seksuaalset laadi teod, mis pannakse toime ühe osapoole nõusolekuta. Seksuaalset laadi tegude kriminaliseerimine selliste nõusolekul põhinevate määratluste alusel on nõutav ka Euroopa inimõiguste konventsiooni artiklite 3 ja 8 alusel, nagu seda on tõlgendanud Euroopa Inimõiguste Kohus. See on kooskõlas tänapäeva arusaamadega seksuaalsest vägivallast, mis ei tugine vägivallale ega muudele sarnastele tunnustele.

Seksuaalse vägivalda nõusolekul põhinevate määratluste vastuvõtmine Euroopa Liidu liikmesriikides edeneb. Aastal 2022 võeti sellega seoses mõnes liikmesriigis vastu uued õigusaktid ja seadusandlikud ettepanekud.

Sõltumatu kohtusüsteem on õigusriigi ja õiguskaitse kättesaadavuse põhimõtete nurgakivi (Euroopa Liidu lepingu artikkel 19, Euroopa Liidu toimimise lepingu artikli 67 lõige 4 ja ELi põhiõiguste harta artikkel 47).

Mitmes ELi liikmesriigis on õigusemõistmise valdkonnas senini probleeme, näiteks seoses kohtute sõltumatuse tajumisega ELi liikmesriikides, nagu näitab 2022. aasta ELi õigusemõistmise tulemustabel.

Euroopa Komisjon avaldas 2022. aastal oma kolmanda iga-aastase õigusriigi olukorra aruande. Õigussüsteemide ja nende sõltumatuse küsimus oli üks aruandes käsitletud neljast sihtvaldkonnast. Kuigi aruandes kiidetakse heaks olulised reformid kohtute sõltumatuse tugevdamiseks, viidatakse mõnes liikmesriigis endiselt esinevatele struktuursetele probleemidele seoses kohtute sõltumatusega.

Sel aastal võeti vastu ka esimene õigusriigi tingimuslikkuse määruse alusel tehtud rakendusotsus. Selle otsusega kehtestatakse meetmed eelarve kaitsmiseks õigusriigi põhimõtete rikkumise tagajärgede eest. Samuti puudutab see riigihankeid, prokuratuuri tegevuse tõhusust ja korruptsioonivastast võitlust Ungaris.

10

PUUETEGA INIMESTE ÕIGUSTE KONVENTSIOONI RAKENDAMISE EDUSAMMUD

ELi seadusandja võttis meetmeid õiglase miinimumpalga tagamiseks, sealhulgas puuetega inimestele. Euroopa Parlament tegi mitu uut ettepanekut, et hõlbustada puuetega inimeste õiguste konventsiooni rakendamist ELis, sealhulgas ELi valimisõiguses, enne 2024. aasta Euroopa Parlamendi valimisi. ELi vahendite kasutamine institutsionaliseerimiseks on siiski endiselt murettekitav.

Riiklikul tasandil on puudega inimeste tööturul osalemise taseme ning teiste inimeste tööturul ja haridussüsteemis osalemise taseme vahel endiselt märkimisväärset erinevust. ELi liikmesriigid on teinud piiratud edusamme asjakohase abi osutamisel ja segreeritud lähenemisviiside lõpetamisel.

ELi ligipääsetavust käsitlevate direktiivide ja riiklike ligipääsetavuskavade rakendamine on edenenud. Liikmesriigid on aga ületanud ülevõtmise tähtaegu ja edusammud on ebaühtlased. Riigid on teinud suurt tööd Ukraina põgenike, sealhulgas puuetega inimeste vastuvõtmiseks. Puuetega inimeste õiguste komitee nõudis Euroopa Komisjonile saadetud loetelus ELilt vastuseid paljudele küsimustele.

Tööd alustas Rootsi riiklik järelevalveraamistik, seega on kõikidel liikmesriikidel ja ELil nüüd raamistik, nagu on nõutud puuetega inimeste õiguste konventsiooni artikli 33 lõikega 2.

Puuetega inimeste õiguste konventsiooni artikliga 27 on nõutud, et puuetega inimesed peaksid saama teenida elatist vabalt valitud või tööturul aktsepteeritud tööga ja töökeskkonnas, mis on avatud, kaasav ja ligipääsetav puuetega inimestele. Puuetega inimeste õiguste komitee selgitas seda kohustust üldises märkuses nr 8 (2022), märkides muu hulgas, et tööhõivelõhe ei ole puuetega inimeste tööhõive edendamise meetmena puuetega inimeste õiguste konventsiooni alusel vastuvõetav (v.a üks piiratud erand).

ELi ja riikliku tasandi statistika näitab, et puuetega inimeste tööhõivelõhe püsib ja on nüüd 23,1 protsendipunkti. Hoolimata reformidest, mille eesmärk on parandada osalemist avatud tööturul, edendatakse endiselt segreeritud tööhõivet ning puuetega inimestele ei pakuta piisavalt toetust, et tagada neile ligipääs tööturule. See kehtib eelkõige naiste ja vanemaealiste inimeste kohta. Miinimumpalga direktiiv aitab parandada puuetega inimeste olukorda, kuid ei muuda iseenesest riiklike tööhõivetavasid.

FRA ARVAMUS 10.1

ELi liikmesriigid peaksid võtma tõhusaid meetmeid puuetega inimeste tööhõivelõhe vähendamiseks terviklike ja sihipäraste meetmete abil kõigis majandussektorites, et saavutada nende täielik tööhõivesse kaasamine. Euroopa Komisjon peaks jälgima uue miinimumpalga direktiivi rakendamist, sealhulgas seoses puuetega inimestega. Liikmesriigid peaksid pöörama selles kontekstis puuetega inimestele erilist tähelepanu, järgides puuetega inimeste õiguste komitee juhiseid.

Liikmesriigid peaksid kooskõlas puuetega inimeste õiguste konventsiooniga järk-järgult lõpetama kaitstud töökohtade loomise. Nad peaksid kehtestama tõhusad meetmed seal töötavate inimeste avatud tööturule integreerimiseks. Seejuures peaksid nad pöörama erilist tähelepanu puuetega naiste ja vanemaealiste inimeste töövõimaluste edendamisele.

FRA ARVAMUS 10.2

Haridussüsteemist tööturule ülemineku hõlbustamiseks peaksid ELi liikmesriigid pakkuma puuetega õpilastele piisavat abi kõigil haridustasemetel. Nad peaksid tagama, et kõik alg-, kesk- ja kõrghariduse õpikeskkonnad oleksid kaasavad ja täielikult kättesaadavad.

Puuetega inimeste õiguste konventsiooni artiklis 24 tunnustatakse puuetega inimeste õigust haridusele ning nõutakse selle õiguse teostamist ilma diskrimineerimiseta ja võrdsete võimaluste alusel. Osalisriigid peavad tagama kaasava haridussüsteemi kõigil tasanditel ja elukestva õppe.

Siiski seisavad puuetega inimesed haridussüsteemile ligipääsul jätkuvalt silmitsi märkimisväärse koormusega. On vähem tõenäoline, et nad lõpetavad keskharidusõppe ja saavad diplomid, mis aitavad tööturul täielikult osaleda; samuti on vähem tõenäoline, et nad alustavad kõrgharidusõpet või lõpetavad selle. Probleeme on ka üleminekul haridussüsteemist tööturule.

Hooned ja muud õppekeskkonna aspektid ei ole puuetega inimestele piisavalt hästi ligipääsetavad. Liikmesriigid kasutavad jätkuvalt segregeeritud õppekeskkondi, selle asemel et investeerida täielikku ja kaasavasse tavaharidussüsteemi.

FRA ARVAMUS 10.3

ELi liikmesriigid peaksid täielikult rakendama puudeid käsitlevaid olemasolevaid ELi õigusakte, sealhulgas Euroopa ligipääsetavuse akti ja veebi juurdepääsetavuse direktiivi. Ühistranspordi ja taristu valdkonnas peaksid liikmesriigid täielikult täitma oma kohustusi, mis tulenevad puuetega inimeste õiguste konventsiooni artiklist 9. Euroopa Komisjon võiks kaaluda ettepanekuid ligipääsetavuse direktiivide laiendamiseks teistele valdkondadele.

Puuetega inimeste õiguste konventsiooni artikliga 9 on nõutud, et puuetega inimestel oleks täielik ligipääs ühiskonnale, sealhulgas füüsilisele keskkonnale, transpordile, teabele ja kommunikatsioonile, sh info- ja kommunikatsioonitehnoloogiale ja -süsteemidele, ning muudele avalikkusele avatud või pakutavatele rajatistele ja teenustele nii linnades kui ka maapiirkondades. EL on selles valdkonnas vastu võtnud asjakohased direktiivid, näiteks Euroopa ligipääsetavuse akt ja veebi juurdepääsetavuse direktiiv, ning edenenud on nende siseriikliku õigusesse ülevõtmine ja rakendamine. Märkimisväärne hulk liikmesriike ei ole siiski kinni pidanud Euroopa juurdepääsetavuse akti ülevõtmise tähtajast ning täieliku rakendamise tagamiseks tuleb lähiaastatel veel edusamme teha.

Euroopa Komisjoni hinnangus leiti, et veebi juurdepääsetavuse direktiivi ülevõtmisel siseriikliku õigusesse on veel märkimisväärseid probleeme. Need on nähtavad ka riiklikes aruannetes. Vaatamata teatud edusammudele on probleeme ka teistes ligipääsetavuse valdkondades, nt taristule laiemas ligipääsetavuses ja ühistranspordi valdkonnas. EL on mõnes valdkonnas vastu võtnud õigusakte.

2022. aastal tehti põhiõiguste kaitses edusamme, kuid oli ka tagasilööke. Aruandes *FRA's Fundamental Rights Report 2023* („FRA põhiõiguste aruanne 2023“) antakse ülevaade peamistest arengusuundadest ELis 2022. aasta jaanuarist detsembrini ja esitatakse FRA vastavad seisukohad. Käsitletakse ELi põhiõiguste arutelude põhiteemasid, tuues esile nii edusammud kui ka püsivalt muret tekitavad valdkonnad.

Sel aastal on tähelepanu keskmes see, kuidas Ukraina sõda mõjutab ELi põhiõigusi. Teistes peatükkides käsitletakse selliseid teemasid nagu ELi põhiõiguste harta, võrdõiguslikkus ja diskrimineerimiskeeld, rassism, ksenofoobia ja seonduv sallimatus, romade integreerimine, varjupaiga- ja rändeküsimused, infoühiskond, privaatsus ja andmekaitse, lapse õigused, õiguskaitse kättesaadavus ning puuetega inimeste õiguste konventsiooni rakendamise edusammud.

EDENDAME JA KAITSEME TEIE PÕHIÕIGUSI KOGU ELIS —

Aruande FRA Fundamental Rights Report 2023 („FRA põhiõiguste aruanne 2023”) täistekst – vt <https://fra.europa.eu/et/publication/2023/fundamental-rights-report-2023>

Seotud FRA väljaanded:

- Põhiõiguste aruanne 2023 – FRA arvamused, Luxembourg, Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, <https://fra.europa.eu/et/publication/2023/fundamental-rights-report-2023-fra-opinions> (avaldatud kõigis 24 ELi ametlikus keeles)
- FRA (2023), *Fundamental rights implications for the EU of the war in Ukraine* („Ukraina sõja mõju ELi põhiõigustele”), Luxembourg, Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, <https://fra.europa.eu/et/publication/2023/frr-2023-focus-war-in-ukraine> (avaldatud inglise ja prantsuse keeles)

Varasemad FRA aastaaruanded põhiõiguste valdkonna probleemide ja saavutuste kohta Euroopa Liidus on FRA [veebilehel](#) (avaldatud inglise ja prantsuse keeles).

LISATEAVE

FRA – EUROOPA LIIDU PÕHIÕIGUSTE AMET

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Viin – Austria
Tel +43 158030-0 – Faks +43 158030-699
fra.europa.eu

facebook.com/fundamentalrights
 linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency
 twitter.com/EURightsAgency

Euroopa Liidu
Väljaannete Talitus